

LEIGRI TEGELASKUJU HIIUMAA JUTUPÄRIMUSES

Lõbus leigar või manajast maatark?

HELEN KÖMMUS

Hiiumaa müütiliste hiiumuistendite keskne kangelane Leiger on senises rahvajutu-uurimuses jäänud üsna teiste Eesti aladel tuntud hiidude ja vägilaste varju. See on seletatav tegelaskujukeskse jutupärimuse peamiselt hiiumaalise levikuga ja suhteliselt tagasihoidliku esindatusega rahvaluulekogudes. Senises hiiumuistendite uurimisloos on Eduard Laugaste, Ellen Liiv, Erna Normann jt esile toonud Leigri lugude süžeeelist kattuvust eeskätt Suure Tõllu ja Vanapagana lugudega (HVM II: 28). Lähemal uurimisel pole Hiiumaa vägimehe puhul tegu siiski pelgalt tuntumate kangelaskujude paralleeltegelasega, vaid hiidlaste ja hiiurootslaste pärimuse pikaajalisel koosmõjul välja kujunenud piirkondlike erijoontega loodus- ja kultuurhiiu koondkujuga, kes väärrib põhjalikumat käsitlemist.

Neider, Leigre, Leigel või Leiges?

Leigri hiiukuju ilmumine teadus- ja kirjandusmaastikule on olnud üllatuslike etümoloogiate ja pseudomütoloogiliste käsitluste rohke. Hiidlaste jututraditsiooni uurimine ei ole jäänud puutumata ka inimlikest eksitustest.

Hiiumaal elanud müütilist vägimeest mainiti esimest korda aastal 1827. Estofiilist pastor ja kirjanik Johann Wilhelm Ludwig von Luce kirjutas oma teoses „Wahrheit und Muthmassung” Saaremaa pärimusele toetudes, et Tõllu kahest vennast vanem elab Valjalas ja noorem Hiiumaal (Luce 1827: 41).

Hiiumaa hiiu esimene nimeline esiletoomine ligi kolmkümmend aastat hiljem tõi välja aga üllatava nimekuju. 8. veebruaril 1856 kanti Õpetatud Eesti Seltsis ette maamõõtja Aleksander Jakobsoni saksakeelne artikkel Kalevi-muistenditest, kus oli juttu ka hiidlaste kangelasest nimega Neider (Reinthal 1856: 140).¹ Jakobsoni sekundaarseid allikaid kritiseerinud rahvaluulekoguja Matthias Johann Eisen on olnud põhjendatult veendunud, et tegu oli saksastunud eestlaste ehk huntsakate väändega nimest Leiger (Eisen 1927: 131). Jakobson ongi sellise nimekuju ainsaks allikaks. Mõningasest trükiallikates levimisest hoolimata (Pabst 1856: 530; Russwurm 1861: 7) ei leidu sellenimelist muinaskangelast Eesti Rahvaluule Arhiivis talletatud rahvaluules.

Sama aasta augustis viidati ajakirja Inland veergudel Leigre-nimelisele kangelasele. Sakslasest estofiil Christian Eduard Pabst nimetas Suure Tõllu vennana Hiiumaal elavat hiiglast nimega Leigre või Neider (1856: 530). Saksa-Šveitsi ajaloolane ja rahvaluuleteadlane Ernst Ludwig Rochholz eristas juba kahte Hiiumaa vägilast: Leiger ja Neider. Mõlemad olevat Tõllu vennad, kes on

¹ Neider, sks *Schneider* 'rätsep'.

kanged kiviviskajad, rändavad läbi merede ja kaitsevad kodumaad (Rochholz 1877: 84). Rochholz seab Leigri lausa võrdväärsele kohale Hiiumaal austatud pühakutega, väites, et Sõru külas on talle pühendatud kristlik kabel (Rochholz 1877: 87).

Baltisaksa estofiilist folklorist, pedagoog ja luuletaja Alexander Heinrich Neus toob samuti välja, et Saaremaal asuval Töllusel olnud kaks venda, kellest Leiger elanud Hiiumaa Leigri-nimelises talus või külas (Neus 1868). Neusi artiklile toetub ka paar aastat hiljem Georg Rosenbergi (pseudonüümi all Gustaw Wänjast) avaldatud eestikeelne hiiumuistendite proosakokkuvõte ja vemmälvärss „Töllus ja Leiger” (Rosenberg 1870). Seega oli esimene trükiallikas, kus Leigrit tutvustati eestikeelsele lugejale, rahvaluule ainetel loodud ilukirjanduslik teos.

Saaremaa Karja kihelkonna rahvaluulekoguja Villem Mägi saatis 1880. aastal Eesti Kirjameeste Seltsile muu rahvaluule seas erandliku ja küsitava nimekuju Leigel, mida M. J. Eisen pidas oluliseks 1927. aastal ilmunud raamatus „Töll ja ta sugu” ära märkida (Mägi 1880: 397; Eisen 1927: 132). Ainsa sellise nimevariandi puhul võib olla tegu valesti kuulnud või kõnedefektiga informandilt saadud teatega.

Senistest kirjameestest rahvaehtsaimad Leigri muistendid esitab Saaremaa kooliõpetaja ja koorijuht Peeter Süda aastal 1883 enda kogutud eestikeelses muistendite kogumikus „Väikene vana varanduse vakk ehk Saaremaa vägimees Suur-Töll”, kus seoses Saaremaa suurmehe Hiiumaa saunaskäiguga räägitakse ka naabersaare vägilasest Leigrist (Süda 1883: 21).

Lõuna-Eesti kirikuõpetaja ja kultuuritegelase Martin Lipu 1887. aastal ilmunud saksakeelses artiklis on Hiiumaa vägilane saanud nimeks Leiges (Lipp 1887). Kuigi Lipp refereerib enda kinnitusel Peeter Süda 1883. aastal ilmunud raamatut, siis viimases esineb ainult nimekuju Leiger. Seega tuleb Leiges (Emmaste, Käina, Reigi ja Pühalepa murrakus 'kaalikas'), arvata ümberkirjutamisel või trükkimisel tekkinud vigade hulka.

Esimene hiidlasena pöörab Hiiumaa hiiumuistendile ja nimele tähelepanu Eiseni rahvaluulekorrespondent Gustav Tikerpuu aastal 1916. Ta pakub Leigri nime etümoloogiana välja lennuka hüpoteesi. Leigri kuju algallikaks olevat suurtes leetmuldadel kasvavates metsades pesitsenud hüübitaoline lind, kelle üleloomulikult võimas hääl tekitanud uskumuse hiiglaslikust metsavaimust nimega Laikarr või Leetkarr, mis rahvasuus mugandunud Leigriks (E 59651/4 < Hiiumaa – G. Tikerpuu (1916)). Sellele omapärasele mõttekäigule ei leidu Eesti Rahvaluule Arhiivis aga rohkem vasteid.

Küll leidub rahvaluulearhiivis folkloristide ja kaastööliste poolt Hiiumaalt alates 1890. aastast kogutud 76 muistendit ja lühemat pärimusteadet hiiumuistendite tegevusest Hiiumaal. Traditsioonilised hiiumuistendid on pärit rahvaluule suurkoguja Jakob Hurda stipendiaatidelt Gustav Seenelt ja Peeter Saulilt (1890), Eiseni korrespondentidelt Arnold Lätilt (1923, 1924) ja Meinhard Meiusilt (1925–1928), filoloogilt Paul Aristelt (1928), Eesti Rahvaluule Arhiivi kaastööliselt Enda Ennist-Pöllult (1938, 1939), Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna folkloristidelt Richard Viidalepalt (1933, 1954), Ellen Liivilt ja Erna Tamperelt (suurkogumine Hiiumaal 1979. aastal).

Eisen avaldas mitmetelt korrespondentidelt saadud lühemaid hiiumuistendeid nii ajaleheartiklites kui ka populaarsust võitnud rahvaraamatutes. 1901 ilmunud kogumik „Endised jõumehed” ja 1927 trükitud raamat „Töll ja

ta sugu” sisaldasid põhjalikumaid koondpeatükke Hiiumaa vägimehest Leigrist (Eisen 1901: 26–29, 1927: 129–144).

Kohalikus ajakirjanduses on nii rahvaehtsaid kui ka Eiseni põhjal ümber jutustatud Leigri lugusid avaldanud Saaremaalt Kärlast pärit rahvaluulekoguja Karl Loiken (1929), Hiiumaa kultuuriloolane Uno Kiisa (1956) ning Hiiumaa Muuseumi omaaegne juht Volli Mäeumbaed (1958).

Seni kõige põhjalikum Leigri muistendite allikatekstide kogu ühes kommentaaridega on ilmunud Eduard Laugaste, Ellen Liivi ja Erna Normanni koostatud hiiu- ja vägilasmuistendite kogumiku teises osas „Muistendeid Suurest Töllust ja teistest” (HVM II: 263–277). Olulisi täiendusi sisaldab ka sama sarja kolmandas köites „Muistendid Vanapaganast” esitatud hiiumuistendite üksikasjalik aineregister ja lisad (HVM III: 560–597).

Ajaloolane ja geograaf Leo Tiik uuris esimesena Hiiumaal levinud Leigri isiku- ja kohanimede ajaloolist algupära. Ta tõi endisaegsete vakuraamatute põhjal välja Leigri külale nime andnud esimeste elanike soome või rootsi päritolu. Tiik pakkus ka välja Leigri nime võimaliku seose rootsi ametinimetusega *läkare* 'arst, ravitseja' (Tiik 1982; Kallasmaa 2002: 12).

Ilukirjanduses on Leigri muistendite põhjal loonud tervikliku proosaeepose Hiiumaa rahvaluulekoguja ja kirjanik Jegard Kõmmus. Autor on ühtseks jutuks kokku põiminud XX sajandi alguskümnenditel lapsena kuulnud ja 1960. aastatel Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna korrespondendina kogutud lood. Kuueosaline Emmaste murdes kirjutatud muistenditsükkel „Iiu Leiger” ilmus Toomas Laido pseudonüümi all ajalehes Nõukogude Hiiumaa aastal 1960 ja autori oma nime all raamatuna aastal 2014 (Kõmmus 2014; 2. tr 2015).

Kanadas ja Rootsis tegutsenud hiidlasest kirjanik Elmar Vrager on Jegard Kõmmuse rahvaluuleainelise teksti põhjal avaldanud 1971. aastal Torontos ilmunud kogumikus „Hiiumaa ja hiidlased” kokkuvõtva peatüki „Hiiumaa vägilane Leiger” (Vrager 1971: 11–16) ja 1997. aastal Kärdlas ilmunud luulekogus „Hiiu kannel” luuletuse „Leiger. Lugulaul Hiiumaa vägilasest” (Vrager 1997: 5–31). Eesti Rahvaluule Arhiivi Hiiumaa korrespondentide viimastel kümnenditel saadetud jutupärimus näitab, et nii Kõmmuse kui ka Vrageri Leigri-teemalised ilukirjanduslikud teosed on juba omal moel mõjutanud hiidlaste nüüdisaegset jutu- ja kohapärimust.

Leiger, Töll ja Vanapagan

Eesti aladel levinud hiiu- ja vägilasmuistendite algupäraseks peategelaseks on nimeta hiidvägilane, kes on sajandite jooksul eristunud mitmeks lokaalseks hiiuks. Universaalse olemusega hiiupärimus jõudis siinsetele Läänemere-äärsetele aladele tõenäoliselt juba I sajandil ida poolt ja kodunes koos paikse põllumajandusliku asustusega (Oinas 1979: 17). Paikkondliku kohanimemise käigus tuli hakata seletama ja mõtestama erilisi pinnavorme ja eluolu mõjutavaid loodusnähtusi (Petzoldt 2010: 91).

XIX sajandi keskpaigast järjekindlamalt koguma hakatud rahvaluulele tuginedes võib väita, et Eesti- ja Liivimaa talurahva hulgas olid laiemalt tuntud Kalevipoeg ja Vanapagan, Töll Saare- ja Läänemaal, Leiger Hiiumaal, Must Mart Muhus, Olev Tallinnas ja Harjumaal, Petseri vägimees ja viljakusjumal Peko

Setumaal ning mitmed kitsama tegevuspiirkonnaga hiiud mujalgi (HVM III: 597). Eestis vähemtuntud hiidlike vaimolendite loendisse on Laugaste ja Liivi koostatud Eesti hiiumuistendite aineregistrisse lisatud ka suuruse, väe ja tegude poolest teiste müütiliste vägilastega võrdväärne Hiiu nõid (HVM III: 594).

Eesti alade hiiumuistendites on rohkelt ühisjooni, aga ka mitmeid kohalikke eripärasid (HVM III: 597). Enamasti on ühised lugude põhitüübid: kivi-kandmine ja -viskamine, läbi vete sammumine, pinnavormide kujundamine, ehitiste rajamine, vaenlastega võitlemine, tähelepanuväärne surm ja sellega seotud töötused (HVM II: 7). Lokaalsetes süžeedes kajastuvad kohalikud looduslikud eripärad ja kogukondlikud probleemid, näiteks Hiiumaa huntide hävitamine sajatamise ja nõidade abivahenditega (HVM II: 274).

Hiidude dualiseerumine heaks ja halvaks on rahvalikes muistendites suhteliselt hiline nähtus (HVM II: 36). Tõenäoliselt on see seotud kristliku maailmakäsitlusega. Varasemad müütilised kangelased ja vaimolendid olid ambivalentse loomusega ning ühendasid endas kõiki inimlikke iseloomujooni (Petzoldt 2010: 12). Nii on ka muistendite Leigrile omane ürgse loodusvaimu muutlik suhtumine nii oma hiiuülesannetesse kui ka tavainimeste toimetamistesse.

Eesti aladel levinud hiiu- ja vägilasmuistendite võrdluses võib välja tuua, et Hiiumaa hiiujuttude süžeedes on laenulisust ja analoogiat teiste piirkondade kangelaslugudega (HVM II: 35). Hiiukujutelmade segunemine ja müütiliste vägilaste rööpne nimetamine on levinud nähtus. Näiteks esinevad Saaremaal ja Läänemaal paralleeltegelastena Töll, Vanapagan, Kalevipoeg ja isegi Tõllu naine Piret. Hiiumaal omistatakse samu vägitegusid nii Leigrile, Tõllule, Vanapaganale kui ka Hiiu nõiale (HVM II: 28; Haavio 1935: 248).

Rahvaluules on Leigrit peetud Saaremaa vägimehe Tõllu Hiiumaale elama asunud vähemat kasvu vennaks, pojaks, sugulaseks, sõbraks, aga ka vastaseks. Tema tegevusaladena on nimetatud põlluharimist, kalapüüki, teede, sildade, saunade ja kirikute ehitamist, jahi- ja sõjapidamist, saare valitsemist, aga ka tegutsemist mereröövli ja kirikute purustajana (HVM III: 578).

Eesti Rahvaluule Arhiivi muistendikogude põhjal selgub, et Leigri tegelaskujuga seotud hiiupärimus on valdavalt tuntud Hiiumaal. Vähemal määral esineb hiidlasest hiiglane ka Saaremaal pajatatud Suure Tõllu suguvõsa, Hiiumaal saunatamise, kapsakasvatamise ja kirikute kividega pildumise lugudes. Mandril, peamiselt Läänemaal levinud muistendites esindab saartelt pärit vägilasperet Töll. Leigri nime suuremaa hiiulugudes ei kohta.

Hiiumaal 1781. aasta väljasaatmiseni elanud põlisrootslaste rahvaluule ei tunne otseselt Leigri-nimelist vägilast. Neilt pole kogutud pärimust siinsest hiidmehest ega tema vägitegudest, sealhulgas kivide pildumisest. Küll aga on teateid hiiurootslaste muistenditest, kus räägitakse Rootsist või Soomest paganlikul ajal Hiiumaale ristiisku kuulutama tulnud kolmest vägevast vennast või rüütlist, kes püstitanud Hiiumaa vanimad kirikud Käinas, Reigis ja Pühalepas. Viimane pühitsetud ehitaja nime järgi Laurentiuse, Loorentsi või Looritsi kirikuks (Eisen 1927: 143; Russwurm 1855: § 110). Ka Leigrile omistatakse pühakoja ehitamist Käinas (HVM II: 269–270). XIX sajandi lõpust on teateid, et Saaremaa Tõllu Hiiumaal elanud vennal Leigril on Sõrul omanimeline kabel (Rochholz 1877: 88).

Leigri pärimus on kogum üksteisega tegelaskuju kaudu seotud samal perioodil käibel olnud ning vabalt kombineeritud rahvajutte, mis pole rahvasuus

moodustanud terviklikku eepilist tsükli. Tõenäoliselt on Hiiumaa hiiu koondkuju sulatanud endasse ka kohaliku rannarootsi kogukonna pärimust. Seega on Hiiumaa eestlaste hulgas tuntud hiidkangelase nime ja olemuse seostamine kohalike rootslastega huvipakkuv uurimisteema.

Suure Tõllu lood olid Saaremaal aktiivses jutuvaras XIX sajandi keskpaigani, mil need hakkasid täiskasvanute repertuaarist taanduma ja siirduma lastele räägitavasse pärimusse (HVM II: 27). Nii oli ka Leigri muistenditega, mis hakkasid rahvaluule suurokogumise alguses samuti hääbuma. Võrreldes naaberalade hiilugudega on neid kogutud suhteliselt vähe.

Minu vanaema oli tubli vanade juttude vestja, kellelt kuulsingi palju enemuistseid jutte ja ka lugusid Leigrist. [---] Et Leiger Suure-Tõllu vend Hiiumaal elas, seda olin juba väikesest peast kuulnud ja siis ma ikka vanaemalt pärisin Leigri kohta andmeid, et kus ta elas, mis tegi, kus Tõlluse saun asus ja kus ta kapsaid kasvas. Eks siis vanaema mulle neist jutustaski, millest minule mõndagi kõrva taha jäi. [---] Ta rääkis, et olla Leigri lugusid kuulnud oma vanaemalt, kui ta alles väike laps olnud. [---] Mujalt ma Leigri lugusid sarnasel kujul kuulnud pole, kui oma vanaemalt, sellepärast ei tea, on see rahvajutt või meie sugukonnast pärinev lastele määratud muinasjutt.

RKM II 110, 45/7 < Emmaste khk, Sõru k < Jegard Kõmmus (1961)

Jutupärimuses muutuvad kõige kiiremini nimed. Sajandeid rahvapärimuses püsinud müütilise hiidolendiga seotud, ent ajapikku inimhõõtmeliseks sobitunud seikluslike ja argieluliste lugude süžeed omistati rahvaluule kogumise algusaegadel juba ka saarerahva pärimuses aktuaalsematele ajaloolistele tegelastele. Seega võib Hiiumaa hiiumuistendite suhteline vähesus võrreldes teiste piirkondadega olla tingitud väikesearvulise kogukonna pärimuskultuuri kiirest kohanemisest uute oludega.

Leka või läka?

Müütilise vägilase Leigri nime on senistes uurimustes seostatatud rootsi laensõnaga *leka* 'mängima', täpsemalt eestirootsi sõnavormiga *läigær* [läigär] 'mängija, moosekant' (Ariste 1933: 73). Selle esmapilgul loogilise seose paneb aga kahtluse alla tõsiasi, et Hiiumaa hiiust pole rahvasuust kogutud muistendeid, mis viitaksid muistse vägimehe laulu-, pillimängu- ja tantsuoskusele või vähemalt -lembusele. Muistendite Leiger ilmutab ka haruharva hiidlastele läbinisti loomumaseks peetavat naljasoont. Leigarlikku mängulisust mitte omav hiid on pigem äkkvihas kivide loopija ja muheda nalja asemel kõlavad tema suust tõsised ennustused tulevaste põlvkondade nõrgaks jäämisest.

Eesti etümoloogiasõnaraamatu kohaselt tähendab eesti keeles kasutusel olev sõna *leigar* endisaegset rändmoosekanti või rahva lõbustajat (EES: 235). Leigar pilli- ja mängumehe tähenduses on jõudnud nii põliste rannarootslaste vahendusel Lääne-Eesti saartele kui ka soome kaubakontaktide kaudu Viru rannikule. Rootslastelt soome keelde laenatud *leikari* 'moosekant, mängumees' on levinud mitmes laines üle Mandri-Eesti koos rootsi algupära kosjateemalise Leigari mänguga. Eestis on see laulumäng tuntud Virumaal, Mulgimaal, Tartumaal, Võrumaal ja Setomaal (Haavio 1932: 165).

Mandril populaarsest seltskondlikust mängust pole aga ei Hiiumaalt ega teistelt Eesti saartelt kogutud ühtegi varianti (Tedre 1974: 135). Pealegi ei räägi Hiiumaalt kogutud rahvajutud Leigri puhul ei kosjaskäimisest ega tantsumängulistest piduõhtutest. Nii on Leigari mängu raske seostada Hiiumaa Leigri nime ja muistenditega ning seda võib pidada pigem kokkusattumuseks.

Ariste kinnitab 1928. aastal Hiiumaal tehtud välitöödel kogutud keeleainele tuginedes hüpoteesi, et kangelasnimi Leiger on igal juhul rootsi laen. Sellele, et tegu on uuema laenuga idarootsi murdeist, osutab hilistekkeline diftong sõna esimeses silbis, konsonantism viitab aga kohalikele eestirootsi murretele. Ariste toob välja, et Reigi kihelkonna rootsi juurtega elanikud teadsid sõna *leigær* kui 'mängija, pillitaja'. Samas märgib ta, et tolleaegsed Reigi eestlased kasutanud sõna *leiger* tähenduses 'vedelus, looder' (Ariste 1933: 73). Väikeses murdesõnastikus (1982) esineb Käinast pärit sõna *leiger* 'pillilugu' ja *leige* 'rutt', Käinas ja Reigis on *leige* tuntud ka tähenduses 'pikaldane' (VMS: 422–423). Pikaajase rootsi asustusega Hiiumaal on rootsikeelse *leigari* 'mängija, pillimehe' või 'lõbutseja, looderdaja' kõrval samaaegselt tuntud ka tegusõna *läka* 'ravima' ja ametinimetus *läkare* 'arst, ravitseja' (Ariste 1933; Tiik 1982: 587).

Leigri lugusid läbiv saunamotiiv ja väekad lausumised loovad seose pigem ravitsemise ja sõnajõuga kui lõbutsemise ja mänguga. Sellest vaatenurgast nähtuna leidub Hiiumaa hiimuistenditel seoseid legendide, rahvajuttude ja mälestustega Kõpu piirkonnas, kitsamalt Leigri külas tegutsenud rahvaarstidest ja erilise vaimuväega inimestest. Nendele lisanduvad mandril levinud teated Hiiumaa tarkadest, kelle juures käidi ka kaugemalt tervisehädadele ja kogukondlikele probleemidele abi otsimas.

Leigrid Leigri külast

Leigriga seotud jutu- ja perepärimuse aastasadadetagusele populaarsusele viitab selle nime produktiivsus Hiiumaa toponüümikas. Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaasi (KNAB), Maa-ameti Eesti põhikaarte (EPK) ja pärandkultuuri objekte kaartidel (POK) uurides selgus, et Leiger on valdavalt hiiumaalik kohanimi. Ainus müütilise kangelasega kõlaliselt seostuv paik väljaspool kodusaart on Leikari kari Eesti põhjarannikul asuva Prangli saare idaküljel. Sellel saarel on ajalooliselt olnud rootsi asustus. Otsese sideme hiiuga seab kahtluse alla Prangli kohanimesid enne Teist maailmasõda uurinud Tartu Ülikooli rootsi keele professori Per Wieselgreni informandi Tammela väide, et selle kari nimi olnud vanasti Leid kari. See viitab laevade sagedasele karile jooksmisele Prangli rannikul ja rohkele meresaagi leidmisele (Viik 2011; Wieselgren 1951).

Leigri nimega on Hiiumaal seotud keset saart asuvad Leigri küla, soo, kivi ja Leigrimurru heinamaa, saare läänepoolses osas paiknev Leigri mets ja mägi ning Hiiumaa lõunarannikul asetsev Leigri laid ja laht (Kallasmaa 2010: 125). Leigri-nimelisi talusid on Maa-ameti andmetel üle Hiiumaa kümmekond (EPK, POK).

Teadete kohaselt, mis hiidlasest rahvaluulekoguja Meinhard Meius saatis Eisenile 1920. aastatel, arvanud kohalik rahvas, et Leigri küla asutajaks ja nimepanijaks olnud sinne hiid. Märgiks müütilise Leigri viibimisest omanimelises külas on peetud vägilase poolt puhkamiseks taskust maha pandud istumisjäljega kivi (ERA II 9, 141 (27) (1928)).

On ka jutustatud, et Leiger elanud Kirde-Hiiumaal Kärkla ja Partsi vahelisel Leigrimäel. Väidetavalt leidunud seal XIX sajandi lõpus veel jälgi muistsest elamust ja saunast, kus hiiust peremees Saaremaalt tulnud külalisi vihtles ja võimalik, et ka ravis (E 61166 (1927)). Üheks hiiu asukohaks peetud Käinast kümnekond kilomeetrit põhja pool paiknevat Vilivalla soist puisniitu (E 61135 (1927)). Mõnede teiste ütluste kohaselt olnud Leigri elukoht ühes sauna, kapsamaa, võrgumaja ja paadilautriga aga Hiiumaa lõunarannas Leigri laiul ehk Suurelaidus (ERA II 189, 95 (121) (1938)). Arvati ka, et endisaegne saarevalitseja elanud Käinas ja Kassaris, kus olnud saare viljakaimad maad (RKM II 110, 46 (1961)).

Leigri küla ilmub kaartidele XVI sajandi teisel poolel. 1565. aasta Käina vakuraamatute järgi olid esimesteks muistse vägilasega sarnase nimekujuga ajaloolisteks isikuteks Soomest tulnud soomlasest või rootslasest üksjalg ehk väiketalunik Marthen Lekare ja tema poeg, vabadik Larens Lekarepoycka. Järgmises vakuraamatus aastal 1576 on samad mehed, Leiker Mertten ja Leiker Larß, juba Käinas kirjas üksjalgadena, kellel oli majapidamine koos maa-ga. Seletamata põhjustel kaovad mõlemad majanduslikult hästi edenunud talupojad järgmisel aastal Käina kihelkonna dokumentidest lõplikult (Tiik 1982: 586).

Peamiselt rannikuasustusega saare kujunemisloos on Leigri küla asukoht erandlik. See paiknes teistest asupaikadest eemal, tagasihoidlike viljelustingimustega, soodest piiratud ja seega raskesti ligipääsetaval alal keset saart. XVI sajandil esmamainitud kahe Lekare pere asukoht praegusel Leigri küla eraldatud alal ei anna põhjust arvata, et see nimi kuulus populaarse rahvapillimehe suguvõsale. Külamuusik ei oleks nii kõrvalisest ja kaugest maanurgast pääsenud põhilisel sügistalvisel pidustuste ajal viletsate teede tõttu liikuma. Esmapilgul kogukondlikult erakliku asupaiga valimine võiks olla aga põhjendatud sealsete elanike kiriklike ja ilmalike võimude poolt taunitud erioskuste ja praktikate kasutamise, näiteks ravitsemisega (Tiik 1982: 587). Ehk on siia peidetud ka vihje kahe metsatalu ootamatu kadumise või kaotamise kohta.

Leigri küla asukoht võis olla turvaline elupaik rahvaarstile, kes metsade ja soode vahel oma tööd tehes oli eemal mõisnike ja kirikuõpetajate silma alt. Ametivõimude rangest ja karistava loomuga suhtumisest rahva seas soositud posijatesse ja nõidadesse annavad tunnistust mitmed kaebused ja nõiakohutu teated Hiiumaalt. 1606 saatis Hiiumaa lääniisand, rittmeister Christoffer Stackelberg Tallinnasse kirja, et on vangistanud kümme aastat tagasi Kuramaalt Hiiumaale asunud nõid Heinrichi, kes elanud koos naise ja koeraga võsastikku rajatud saunas ja teinud seal „oma kunste”. Käina pastor Bartholomeus Körnerus on 1614 esitanud kirjaliku ettekande Tallinna võimudele, kus teatab, et Hiiumaal tegutseb juba mõnda aega Saaremaalt pärit nõid ja mustkunstnik ning eksitab oma oskusega kristlikku rahvast. Aastast 1744 pärineb Käina pastor Samuel Tunderi kirjeldus Hiiumaal pastorite, mõisavalitsejate ja rentnike osalusel peetud kohtuistungist, kus Muda küla Paavli Adot süüdistati Saaremaalt abi otsima tulnud mehe ravitsemises nõiduse abil. Süüalune, kes väitis end kasutavat talvistelt Tallinna reisidelt ostetud ravimtaimi, pääses karmi hoiatuse ning edasise ravitsemise keeluga (Tiik 1982: 587–588).

1835. aastal koostatud perekonnanimede registris ning 1850. ja 1858. aasta hingeloendites on nimekuju Leiger olemas perekonnanimena keset Hiiumaad asuvas Leigri külas ja saare põhjaosas Kodeste külas ning vorm Leigri

Hiiu kirdeosas Palukülas. Nii Leigris kui Kodestes nime saanud talupojad olid Leigri külast pärit vennad, üks neist enne 1811. aastat sünnikohast välja rännanud Thomas Leiger. Kirikukirjades on andmeid 1781. aastal Leigris sündinud Kodeste Toomas Leigrist ja tema 1. veebruaril 1827 Kodestes sündinud pojast, samuti Toomasest (Tiik 1982: 588). Viimase pojapoeg, kes aastal 1928 elas samas talus, mäletas, et tema isaisa olnud kogenud ja kuulus ravitseja:

Minu isaisa oli ka suur arst. Puhus soola pääle, kui viina toodi. Pühapäeval oli alati meil inimesi. Inimene ootas niikaua väljas, kui vanaisa käis aitas pomisemas. Kui suuremaks saime, siis küsisime vanaisalt, missugused need nõiasõnad olla. „Pomm pommadi, pomm pommadi, kui Jumal tahab, saab terveks, kui Jumal ei taha, siis sureb ära.”

ERA II 1, 622 (13) < Reigi khk, Kodeste k – P. Ariste < Peeter Leiger (1928)

Hiiu nõid

Hiiu muistendites esineva Hiiu nõia või vana nõia pärusmaaks on rahvajuttude põhjal Kesk-Hiiumaa ja läänepoolse Reigi kihelkonna eraklikud paigad. Muistendites on räägitud Hiiumaal püsivalt elanud väekast nõiast, kes läheb vastuollu Hiiumaal saunatamas käinud Tölluga.

Kord käinud Suur Töll Hiiumaal oma tuttavaid vaatamas. Seal elanud sell ajal vägev nõid, kes Tõllu peale ammugi vihane olnud. Kui Töll tagasi tulles parajasti kesk Soela väina olnud, pannud nõid selle oma nõidusega nii kangesti laenetama ja keema, mis Tõllu elu iga silmapilk võtta ähvardanud. Peale selle muutunud vesi Tõllu ümber nii soojaks, mis liha luude küljest lahti keeta ähvardanud. Suures hädas saanud Töll viimati ühe käega Mustjala Panga nukast kinni haarata ja vinnanud enese üles kalju ärele. Seal hüüdnud ta Hiiu saare poole tagasi vaadates ähvardavalt: „Sina, vana nõianoru, see kuri töö ei pea sulle tasumata jääma! Saagu su veri ikka keema ja lainetama ja sinu keha kivinema!” Selle peale langenud nõid, kes Hiiu pool kaldal seisnud, võimetult laenettesse, kus mere vesi tema kuumast verest kaua tema ümbruses keenud ja auranud. Sellest saadik hakatud seda väina „Sojalaine” väinaks kutsuma, millest lõpuks praegune „Soela” välja kujunenud”.²

E 59662/3 (4) < Kärla khk – K. Loiken (1927)

Leiger ja Hiiu nõid esinevad paralleeltegelastena Hiiumaal laialt levinud huntide hukkamise loos. Püha Jüri kutsikate sõnajõul ja maagiliste abivahendite abil kaotamist on rahva seas peetud nii Leigri kui Hiiumaa nõia üheks peamiseks vägiteoks.

Kalevipoeg hävitab paljudes lugudes hundid kaugelt sihitud kividega, pidades üleliigseks pahateolt tabatud kiskjate manamist (HVM I: 137–149).

² On veel üks arhiiviteade, kus Soelat seostatakse sooja veega: „Töll läks viiesüllase kepi-ga läbi Soela väina. Niikaua kui liha katlas kees, tõi koapsud Hiiumaalt. Vennale viis vaadi õlut taskus külakostiks. Saaremaalt Hiiumaale 8 versta moad, mis see suurel mehel lipsida olli! Nii soe vesi oln, et Töll käin alasti läbi väina. Enne oln Soe väin, nüüd hüüdasse Soela” KKI 27, 251 (1) < Muhu, Tupenurme k – A. Schmuul < Raissa Raun (1959). Vt ka Torro 1973.

Rahvaluulearhiivi andmetel on Saaremaalt kogutud üksikuid teateid Suure Tõllu poolt huntide merre ajamisest, seda peamiselt seoses Undva küla nime saamisega (E 60725 (1927)). Seevastu Hiiumaal levinud hundimanamise lugude puhul on tegu sealsete looduslike tingimuste tõttu väljaarenenud lokaalse jututüübiga. Hiiumaa huntide hävitamise lugudes kasutab Hiiumaa hiid või tark maagilisi võtteid: männist või kuusest tõrjevahendit, hunte hulluks ajavaid või enesehävituslikult mõjuvaid nõiasõnu ja hundinahkset kasukat kui nõia sümbolit (Metsvahi 1999: 119).

Hiius olnud vanasti palju hunte. Need murdnud suvel palju loome. Hiidlased päris hädas huntidega. Mõned ütlevad, Leiger tulnud hiidlastele appi, kiskunud suure männi juurtega välja, ajanud hunta taga, hävitanud kõik ära. Sestsaadik saanud Hiiumaa huntidest vabaks. Hiljemini tulnud mõni hunt ometi üle jää Hiiumaale. Teised räägivad, Hiiumaa nõid lugenud niisuguseid sõnu, et kõik hundid Hiiust kadunud. Kel õigus, ei tea ma ütelda. E X 24 (112) < Pühalepa khk – M. J. Eisen < Leena Paju (1927)

Rahvajuttude pinnalt on näha samasust Leigri ja sõnaväelise targa vahel. Leiger ei vastandu Hiiu nõiale, vaid esineb mõnikord isegi tema liitlasena. Leidub muistend, kus Leiger astub pärast Hiiumaal Kõrgessaares koos Tõlluga suure nõiaväe vastu peetud lahingut vana nõia kaitseks välja.

[...] Vana nõid ise pääs end oma sulastega plehku. Tõll üksi kippund teda taga ajama, kuna Leiger aga seda keelanud, sest teada ei või, mis abinõud vana sors kõik tarvistusele võtab. Et Tõllul Hiiu saare kohad ja olud enam-vähem tundmatad olnud, jätnud ta ka tagaajamise nõu järele, võtnud ainult suure kivi ja visanud sellega vana sortsile järele, mis aga Kõrgessaare ranna ligidale maha kukkunud, ilma et sorts oleks trehvanud.

E 61040 (2) < Kärkla khk – K. Loiken (1927)

Leigri Leena, Nõid Mats ja Kõpu mees

Leigri ja Heigi külade kohta on võrreldes muu Hiiumaaga säilinud rohkesti nõidumise, maagiliste talituste või üleloomulike jõududega seostatud lugusid. Hiiumaalt on kogutud ja tänapäevalgi räägitud mitmeid lugusid Leigri küla ravitsejatest. Reigi kihelkonnast Heigi külast Matse talust oli pärit ka Hiiumaa tuntuim naisprohvet ja tervendaja Viiu Junmann (Sirel 2013).

Ussisõnade oskajatest ja nõidadest on juttu nõo liinil Heigi-Leigri. Leigril elas viimati keegi Leigri Leena, perenimi vist Napp, kes oli nõid või teadja. Tehti seal aga igasuguseid kunste, millest rääkija nii täpselt ei teadnud. Aga Leena läinud hauda nii, et tarkusi edasi anda ei saanud, nõukogude ajal neist keegi ei hoolinud. Jutuajamistest mäletan, et Leena suri pärast [Teist maailma-] sõda. Tegevused, millest jutt, olid peamiselt 1930.–40. aastatel. See inimene, kes siis rääkis, oli ise 1920. aastate lõpupoole või 1930 sündinud. Leena käest käidi ka kaugemalt abi saamas. Nii loomadele ussihammustuse korral kui ka inimestele. Tema luges tagakambris sõnad peale. Ussihammustuse korral pidi inimesel kaasas olema leivatükk

ja rasvatükk. Pärast toimetamist tuli leivatükk ära süüa ja rasvatükkiga kohta määrada. Küll varastas aga keegi ühe kohaliku nõia juurest suka-paela, põletas selle ära ja raputas tekkinud tuha rahutule lapsele peale. Laps rahunes. Need lood ei ole nii selged, kuid kõik on seotud Leigri külaga (Põllo 2015).

Samas piirkonnas elanud ka Hiiumaalt kogutud vanemate nõiajuttude kõige tuntum tegelane Nõid Mats. Tema elukohana on nimetatud nii Heigi küla, Aruküla kui ka Kõput. Tema elust ja vägitükkidest on Eesti Rahvaluule Arhiivis seitse pärimusteadet, mis on võrreldes teistest väeinimestest rääkivate juttudega arvestatav kogum. Pärimuse vanust näitab ajaloolise isiku tugev mütologiseerumine. Matsiga seostuvad arhailiste vaimolenditega seotud lood, antud juhul Hiiumaa keskpäiga viljatust ja halba loomaõnne seletavad tekke-muistendid.

Üleloomulikke olendeid, nende hulgas müütilist Vanapaganat, nimetati saarel ettevaatlikult ja ümberütlevalt Kõpu meesteks. Võimalik, et selle eufemismi kujunemisse andsid oma osa ka sealkandis eraklikult elanud erioskus-tega Leigri küla talupojad. Igal juhul näitab Kõpu mehe varjunimi selle piirkonna erilisust Hiiumaa usundilises pärimuses. Asub ju Kõpus ka tänaseni austatav Ülendi ohvripärn.

Lääne-Hiiumaa Reigi kihelkonna alad, eriti Kõpu poolsaar on Vanapagana redupaiga tõttu ka Leigri põhiliseks võitlustandriks. Sealsete heitekivide ja ki-vikülvide saamislood on sageli seotud hiidude omavahelise mõõduvõtmisega. On teateid, et Kõpu mägedes on Leigri säng ja haud (ERA II 9, 196/7 (31), (1928))

Muiste olnud Hiiu Kõpus Vanapagana asukoht. Sealt tulnud ta alati möö-da Hiiumaad hulkuma. Hiidlased kartnud ta nime nimetada. Sellepärast teinud nad niisama kui hundi ja karuga, kelle nime päris ei nimetaks, vaid öeldakse: võsavillem, mesikäpp jne. Hiidlased hakanud Vanapaganat ta asukoha pärast Kõpu meheks hüüdma. Kõpu mees saanud seega Vanapagana nimeks.

E X 27 (130) < Pühalepa khk – M. J. Eisen < Leena Paju (1927)

Nimetabu kehtinud ka keset Hiiumaad elanud Nõid Matsi kohta, kelle pä-risnime keegi väidetavalt ei teadnud või ei tihanud välja öelda.

Heigi küla ligidal elanud keegi mees, kelle nime keegi ei teadnud. Küla-mehed hüüdnud teda Nõia Matsiks. Ühel jaanilaupäeva õhtul teinud ta jää Pandja ja Karjametsa vahele. Heigi meeste loomad kukkunud jää peal ja paljud saanud neist viga. Mehed pidanud nõu, mida Matsiga teha. Läi-nud siis öösel Matsi koopasse, sidunud ta kinni ja viinud Kesk-Hiiumaal asuvale Munade lauka seljale ning põletanud ta seal haavapakkude vahel ära. Mats karjunud appi ja ütelnud: „Kes minu häält kuuleb ja appi ei tule, selle majas sõrga ega sarve ei kasva.” Rahva arvates Aruselja Jaanil, kes elas seal ligidal, ei kasvanud sellepärast loomad. Ainult juhul kui ostis mõne looma väljast, kasvas see (Vrager 1971: 236).

Mina olen üldtuntud lugu jaanipäevasest jääst ja haavapakkude vahel põ-letamisest lapsena oma isalt kuulnud. 1980. aastate alguses aga olen Anni

ja Johannes Pärnsalult üles kirjutanud, et Suur nõid elanud Aruselja kandis. Tema süü oli olnud selles, et tegi jaanipäeva ajal jõeale jää. Minu mäletamise järgi Pihla oja. Siis olla teda veeretatud tünnis, mille sisemuses naelad ja lõpuks põletatud Pihlassoo rabas. Johannes Kattel on lisanud, et viidi hoopis Munadelõuka metsa ja põletatud haavapakkude vahel. Kuhu põletamise ajal nõia hääl kostab, seal loomaõnne ei olevat. Aruseljale hääl kostus ja peremees Juhanil surnud 10 aastaga 7 looma (Põllo 2015).

Nii Nõid Matsi kui ka Leigri suhu on pandud ennustavad sõnad. Nõid neab, et tulevikus jääb tema häält kuulnud piirkond elutuks ja loomadel ei ole siin edenemist. Hiid sõnub, et tulev põlv jääb endisest jõuetumaks ja kidurumaks.

Käina kiriku ehitamise materjaliks kandis Leiger oma pojaga suurt puud. Vanamees läks tüve all, poeg ladva all. Poeg väsis pea ära. Vana Leiger ütles siis: „Sugu on soost nõrgem; viimati ei jõua mees enam leivakottigi kanda.” H II 6, 267 (3) < Reigi khk – G. Seen ja P. Saul (1890)

Leigril ja Matsil on aga siiski oluline erinevus. Kui Leiger on ajutisest äkkvihast hoolimata loomult leplik ning aitab inimesi kirikute ehitamisel ja teede rajamisel, siis Mats toimetab rahvajuttudes ainult kaaskondlasi kahjustavat nõidust. Erinevus on ka tegelase kogukondlikus staatuses. Viljakates ja rahvarohketes piirkondades elav Leiger on külakogukonna liige ja juht, eraldatud metsakülas redutav Mats on aga külarahvaga vaenujalal. Tark hoolitseb vaimolendite lepitamise ja kurjade jõudude eemale ajamise eest, nõid aga nõrgestab inimesi kurjade vaimude suhtes (Eisen 1995: 8). Leiger ongi pigem austatud kogukonnaliikmest heatahtlik tark ja Mats ühiskonnast välja arvatud manaväega nõid.

Kokkuvõtteks

Leiger on hiidlaste traditsioonilist jutupärimust žanriüleselt ühtesiduv koondkuju saare maastikku kujundanud ja asustuse rajanud kultuurheerosest ning ambivalentsest rahvajuhist ja teadjamehest. Ta ühendab endas nii Eesti aladel laiemalt levinud hiiu- ja vägilaspärimust, lokaalseid eesti ja rannarootsi koha- ja tekkemuistendeid ning läbi aegade jutustatud isikulugusid tähelepanuväärsetest ajaloolistest isikutest. Hiiumaa vägilane on meie ajani säilinud lugude põhjal otsustades nii ajalooliselt, kultuuriliselt, rahvuslikult kui ka mütoloogiliselt mitmekihiline tegelane. Säärane põimunud tasandite rohkus kinnitab suulise hiiupärimuse pikaageid paikseid traditsioone.

Eesti Rahvaluule Arhiivi Hiiumaalt kogutud juttude võrdlemisel ilmnevad Leigri paralleelid Hiiu nõia, Kõpu mehe ja Nõid Matsiga. Nimetatud tegelaskujud on saavutanud kohalikus rahvaluules mütoloogilistele olenditele omase staatuse ja nii nagu saare pinnavormide kujundamises osalenud hiiuga, seotatakse ka nendega olulisi tekke- ja seletusmuistendeid.

Hiiumaa jutupärimus kinnitab, et Leigri nime kandvast suguvõsast ja Leigri küla lähipiirkonnast on mitmete põlvkondade jooksul tõusnud esile ravitsejaid, tarku ja nõidu. Eriliseks peetud suguvõsade lihtsatest talupoegadest esiisad on rahva mälus ajapikku omandanud müütilise staatuse, sealhulgas

ka hiidudele omase üleloomuliku suuruse ja vägevuse. See näitab üht võimalikku arenguteed ambivalentse loodushiu saamisel kogukonda ühendavaks kultuurvägilaseks ja annab tunnistust ametinimest perenimeks muutunud rootsilaenulise *läkare* mõjust müütilise Leigri olemuse ja nime väljakujunemisele.

Artikli valmimist on toetanud Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojekt IUT22-4 „Folkloor kultuurilise kommunikatsiooni protsessis: ideoloogiad ja kogukonnad”.

Käsikirjalised allikad

Eesti Rahvaluule Arhiivi kogud: E, ERA, H, KKI, RKM.

KNAB = Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaas. http://www.eki.ee/knab/p_ee_et.htm (18. IV 2015).

EPK = Maa-ameti Eesti põhikaardid. <http://geoportaal.maaamet.ee/est/Andmed-ja-kaardid/Topograafilised-andmed/Eesti-Pohikaart-110-000-p30.html> (18. IV 2015).

M ä g i, Villem 1880. EKLA, Eesti Kirjameeste Selts V, l 397.

POK = Maa-ameti pärandkultuuri objektid kaartidel. <http://geoportaal.maaamet.ee/est/Kaardiserver-p2.html> (12. IV 2015).

P õ l l o, Helgi 2015. Elektrooniline kiri Helen Kömmusele, 12. IV. Kiri autori valduses.

Kirjandus

A r i s t e, Paul 1933. Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles. Mit einem Referat: Die estlandschwedischen Lehnwörter in der estnischen Sprache. Tartu: Tartu Ülikool.

E E S = Eesti etümoloogiasõnaraamat. Koost ja toim Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoim I. Metsmägi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.

E i s e n, Matthias Johann 1901. Endised jõumehed. Lood Kalevipojast, Suurest Tõllust, Leigrist ja teistest. Narva: R. Pöder.

E i s e n, Matthias Johann 1927. Tõll ja ta sugu. (Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused 24.) Tartu.

E i s e n, Matthias Johann 1995. Eesti mütoloogia. 2. tr. Tallinn.

H a a v i o, Martti 1932. Leikarit. Vertaileva kansanrunoudentutkimus. Eripainos aikauskirja Suomi V jakson 14. osa. Tampere: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

H a a v i o, Martti 1935. Suomalaisen muinaisrunouden maailma. Porvoo–Helsinki: WSOY.

HVM I = Eduard Laugaste, Erna Normann (koost) 1959. Muistendid Kalevipojast. (Monumenta Estoniae Antiquae I.) Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid I. Tartu Riiklik Ülikool, Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Raamat.

HVM II = Eduard Laugaste, Ellen Liiv, Erna Normann (koost) 1963. Muistendid Suurest Tõllust ja teistest. (Monumenta Estoniae Antiquae II.) Eesti muistendid. Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid II. Tartu Riiklik Ülikool, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

HVM III = Eduard Laugaste, Ellen Liiv (koost) 1970. Muistendid Vanapaganast.

- (Monumenta Estoniae Antiquae III.) Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid III. Tartu Riiklik Ülikool, Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Raamat.
- K a l l a s m a a, Marja 2002. Eesti kohanimeuurimisest. [Elektroniline publikatsioon.] Tallinn: Eesti Keele Instituut, http://onomaaural.klte.hu/onomural/gb/frame_gb1.html (17. VIII 2015).
- K a l l a s m a a, Marja 2010. Hiiumaa kohanimed. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- K i i s a, Uno 1956. Rahvajutte Suurest Töllust ja tema vennast Leigrist. – Nõukogude Hiiumaa 13. X, nr 122, lk 4.
- K õ m m u s, Jegard 2014. Iiu Leiger. Emasde Sõruotsa murragus loodud muisden-dide sari Iiuma vägimihesd Leigrisd. Toim Helen Kömmus. Tartu: Eesti Rahva-luule Arhiiv, Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- L i p p, Martin 1887. Gross-Töll, eine Oeselsche Volkssage. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1886. Dorpat: Durch von C. Mat-tiesen, lk 213–240.
- L o i k e n, Karl 1929. Suur Töll ja Hiiu nõid. Millest sai Soela väin oma nime. – Meie Maa 24. XII, nr 147, lk 2.
- L u c e, Johann Wilhelm Ludwig 1827. Wahrheit und Muthmassung. Beytrag zur aeltesten Geschichte der Insel Oesel. Pernau: G. Marquardt.
- M e t s v a h i, Merili 1999. Muundumised libahundimuistendites. – Lohetapja. Pro Folkloristica. Toim Mall Hiimäe, Janika Oras, Kadri Tamm. Tartu: Eesti Kir-jandusmuuseum, lk 111–122.
- M ä e u m b a e d, Volli 1958. Vanade hiidlaste jutustusi Suurest Töllust ja Leigrist. – Nõukogude Hiiumaa 11. I, nr 4, lk 4.
- N e u s, Alexander Heinrich 1868. Töllus und Leiger. – Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. I kd, vihik nr 1. Hrsg. von der Ehstländischen Literärischen Gesellschaft durch Eduard Pabst. Reval, lk 111–112.
- O i n a s, Felix 1979. Kalevipoeg kütkeis ja muid esseid rahvaluulest, mütoloogiast ja kirjandusest. Toronto: Oma Press Ltd.
- P a b s t, Christian Eduard 1856. Der Tell bei Ehsten, Finnen und Lappen. – Das Inland. Eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curländische Geschichte, Geo-graphie, Statistik und Litteratur. 13. August, nr 33, vg 525–532.
- P e t z o l d t, Leander 2010. Väike deemonite ja vaimolendite leksikon. Toim Reet Hiimäe, Luule Krikmann. Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond. Eesti Folkloori Instituut. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- R e i n t h a l, Carl Gottlieb (toim) 1856. Sitzung der Gelehrten Estnischen Ge-sellschaft zu Dorpat, am 8. Febr. 1856 – Das Inland. Eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curländische Geschichte, Geographie, Statistik und Litteratur. 27. Februar, nr 9, vg 140.
- R o c h h o l z, Ernst Ludwig 1877. Tell und Gessler in Sage und Geschichte. Nach urkundlichen Quellen. Heilbronn.
- R o s e n b e r g, Georg [= Gustaw Wänjast] 1870. Töllus ja Leiger. – Eesti-Rahwa Wanad Pärlid ehk meie omad Juttud. Tallinn, lk 22–26.
- R u s s w u r m, Carl Friedrich Wilhelm 1855. Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö: Eine historisch-ethnographische von der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg mit einem de-midowischen Preise gekrönte Untersuchung. Mit Urkunden, Tabellen und lithographirten Beilagen. I–II. Reval.
- R u s s w u r m, Carl Friedrich Wilhelm 1861. Kalew und Neider. – Sagen aus Hap-sal, der Wiek, Ösel und Runö. Reval, lk 7–8.

- Sirel, Stanislav 2013. Hiiumaa prohvet Viuu Junmann. – Eesti pühad naised: 20. sajandi misjonärid, prohvetid ja evangelistid. Rakvere: Rakvere Nelipüha Kogudus, lk 47–71.
- Süda [= Südda], Peeter 1883. Väikene vana varanduse vakk ehk Saaremaa vägi-mees Suur-Töll. Eestlaste ennemuistne jutt. Saaremaa rahva suust 20-ne aasta jooksul kokku korjatud. Kuressaare.
- Tedre, Ülo (toim) 1974. Eesti rahvalaulud. Antoloogia IV. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Raamat.
- Tiik, Leo 1982. Hiiumaa Leiger. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 586–588.
- Torero, Uno 1973. Kus asus Suolasalmi? Kohanime Soela päritolust. – Eesti Loodus, nr 2, lk 110–113.
- Viiik, Tõnu 2011. Prangli ja Aksi. – Viimsi Teataja 14. I, nr 1.
- VMS = Väike murdesõnastik. I–II. Toim Valdek Pall. Tallinn: Valgus, 1982, 1989.
- Vrager, Elmar 1971. Hiiumaa ja hiidlased: ülevaade saarest ja rahvast. Toronto: Estoprint Ltd.
- Vrager, Elmar 1997. Hiiu kannel. Kärkla: EELK Kärkla Kogudus.
- Wieselgren, Per 1951. Ortnamn och bebyggelse i Estlands forna och hittillsvarande svenskbygder Ostharrien med Nargö. Lund: Håkan Ohlssons Boktryckeri.

The figure of Leiger in the narrative tradition of Hiiumaa: A merry joker or a witty wizard?

Keywords: legend, giant, wizard, healer, Hiiumaa, Leiger

The article discusses the tradition about Leiger, the central figure of the giant and hero legends of Hiiumaa, covering the history of collecting, studying and publishing of the relevant folklore, as well as the historical, cultural, ethnic and mythological factors behind this popular figure and his specific local traits. Since 1890, seventy six legends or shorter tradition records of giants' activities on the Isle of Hiiumaa have arrived in the Estonian Folklore Archives at the Estonian Literary Museum. A comparison of the giant stories collected from the parishes of Emmaste, Käina, Pühalepa and Reigi with those from other regions reveals some parallels of Leiger with Suur Töll of Saaremaa and the Devil as well as with some heroes of local legends such as the Hiiu Witch, the Kõpu Man, and the Wizard Mats. Also, the points of interest include some local specifics and community problems reflected in the local plots, such as, for example, the story of Leiger liberating Hiiumaa from wolves. Attention should also be paid to the Swedish etymology *läkare* 'doctor' of the local Swedish version of the name Leiger. In addition, the article points out historical data available on the first farmers of the name Leiger, who were either of Finnish or Swedish origin, as well as on the folk healers and sorcerers known to have lived on the lands of Leigri village. In summary, Leiger is an integrated cross-genre central figure of the narrative tradition of Hiiumaa, combining various historical and cultural layers and incorporating the wider Estonian narrative tradition of giants and heroes, some local Estonian and coastal Swedish legends of place or origin, as well as stories of remarkable persons told through the ages.

Helen Kõmmus (b. 1975), MA, Estonian Literary Museum, Estonian Folklore Archives, Researcher, helen@folklore.ee